

FREGE'S *BEDEUTUNG* KAIP REIKŠMĖ IR KAIP NURODYMAS

Albinas A. Plėšnys

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: albinas.plesnys@mif.stud.vu.lt

Marius Povilas Šaulauskas

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: marius.saulauskas@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje aptariamos G. Frege's filosofijos *Bedeutung* supratimo ir vertimo problemos, susiklosčiusios anglakalbėje analitinės filosofijos tradicijoje, bei šių problemų spranda lietuviškosios filosofinės terminijos kontekste. Skirtini du šios pamatinės filosofijos vertimo būdai – pažodinis, maksimaliai paisantis originalo kalbos leksikos, ir interpretacinis, maksimaliai paisantis metodologinio šios sąvokos turinio. Tačiau abiejų vertimo būdų siūlomi vertiniai yra nūdienės kalbos, sąmonės bei mokslo filosofijos kertinių probleminių sąmazgų išraiška, galų gale liudijanti vienokią ar kitokią metodologinę laikyseną, o ne vertimo technikos privalumus ar trūkumus. Todėl ir Lietuvos analitikos plėtra sunkiai pamanoma neturint tinkamų lietuviškų atitikmenų. Pažodinis *Bedeutung* vertimas žodžiu reikšmė yra tinkamas tradicinei diachroninės filosofinės istoriografijos žiūrai bei tuose anglakalbio diskurso kontekstuose, kuriuose ši filosofema verčiama pažodžiui, dažniausiai vartojant *meaning* ar *significance* kategorijas. O paisant to, kad svarioji nūdienės analitinės filosofijos kontroversijų dalis vyksta vartojant interpretacinį *Bedeutung* vertinį referencę, lietuviškąją filosofinę terminiją siūloma papildyti nurodymo filosofema taip išvengiant konceptualinės painiavos ir svetimžodžio referencija.

Pagrindiniai žodžiai: *Bedeutung*, Frege, vertimas, kalbos filosofija, matematikos filosofija, nurodymas

Svarstomo klausimo kiltį lemia nevie-nareikšmė *Bedeutung* termino vartosena paties Frege's raštijoje. *Bedeutung* sąvokos raidos požiūriu skirtini du stambūs Frege's filosofinio paveldo etapai – ankstyvasis, kuriame konstruojama simbolinė logika bei sprendžiamos epistemologinės matematikos mokslo problemos, bei vėlyvasis, kuriame daug dėmesio skiriama simbolių išraiškų semantikai. Tokį perėjimą iš vieno etapo į kitą žymi natūraliosios kalbos tyrinėjimų pradžia. Čia *Bedeutung* vartosena kelia konceptualių sunkumų dėl įprastinės žodžio prasmės ir juo pasirinktos žymėti filosofinės kategorijos turinio neatitikimo. Anglakalbiame analitinės filosofijos dis-

kurse tai lėmė dviejų šios sąvokos vertimo krypčių, siūlančių pažodinį ar interpretacinį termino vertinį, susiformavimą. Pažodinį vertimą renkamsi norint išlaikyti autentišką ryšį su ankstyvojo Frege's etapo raštija bei vengiant originalaus teksto konceptualinės redakcijos, o interpretacinį vertimą – siekiant kuo tiksliau perteikti nūdienio filosofinio diskurso kontroversijų prasmę.

***Sinn* ir *Bedeutung* perskyros genezė**

Nors žymioji Frege's semantinė perskyra buvo pristatyta 1891 metais paskaitoje „Funktion und Begriff“ (išsamiai aptarta 1892 metais pasirodžiusiame straipsnyje „Über Sinn und Bedeutung“), kaip tech-

niniai terminai *Sinn* ir *Bedeutung* buvo imti vartoti dar 1879 metais pasirodžiusiame „Begriffsschrift“. Frege’s vartojamų sąvokų specifika kito kartu su jo filosofinių tyrimų lauku. Michaelas Beaney’is, kalbėdamas apie Frege’s poziciją kalbos semantikos atžvilgiu, siūlo skirti Frege’s filosofinį palikimą iki 1891 metų ir po jų, paskesniojo laikotarpio pažiūras įvardydamas kaip brandžiausias (Beaney 2005: 248). Formaliai pritardami tokiai dvilypei skirčiai, tačiau vengdami bendresnės Frege’s filosofinio paveldo periodizacijos bei nuodugnesnės jo kritinio vertinimo problematikos, Frege’s pažiūras skirsime į ankstyvasias (iki *Sinn* ir *Bedeutung* perskyros įtvirtinimo 1892 m.) ir vėlyvasias (po tokio įtvirtinimo). Tokios pabrėžtinai formalios skirties visiškai pakanka *Bedeutung* filosofijos vartojimo kaitos konstatavimui, nesileidžiant į išsamesnį šios transformacijos vertinimą. Šio straipsnio poreikis viršijanti įprastė periodizacija fiksuoja lūžį Frege’i sulaukus Russello laiško (Russell 1902), kuriame buvo išdėstytas garsusis jo paradoksas. Ji patogi kalbant apie Frege’s logicistinio projekto raidą. Tokios periodizacijos laikosi, pavyzdžiui, Jaakko Hintikka, siūlantis Frege’s filosofinį palikimą skirti į tris etapus: nuo 1879 m. (*Begriffsschrift*) iki 1902 m. (Russello laiškas), nuo 1902 m. iki 1906 m. (laikotarpis, kai Frege ieškojo būdo įveikti pamatytus nenuoseklumus) ir nuo 1907 m. iki pat Frege’s mirties 1925 m. (Hintikka 1995: 103).

Frege, apsigynęs matematikos daktaro disertaciją¹, filosofijoje pirmiausia ieškojo atsakymų į klausimus apie matematikos prigimtį. Matematikos teoremos, anot Frege’s, struktūriškai nesiskiria nuo šnekamosios

¹ Frege, G. *Über eine geometrische Darstellung der imaginären Gebilde in der Ebene*, 1873, vadovas Ernstas Scheringas.

kalbos teiginių, tačiau apeliuoja tik į jau įrodytus teiginius ir bendrai priimtas aksiomas, t. y. teoremos, pasitelkiant logikos dėsnius, yra išvedamos iš kitų, paprastesnių matematikos teiginių arba iš pradinio aksiomų rinkinio. Šis skirtumas labai svarbus mėginant spręsti matematikos tiesų episteminio statuso problemą. Savo pirmajame „Pagrindinių matematikos dėsnių“ tome (*Grundgesetze der Arithmetik*, 1893) kaip vieną iš matematikos pagrindų analizės motyvų Frege įvardija Kanto suformuluotą klausimą, ar matematikos teiginiai yra *a priori*, ar *a posteriori*, sintetiniai ar analitiniai. Spręsdamas šią problemą Frege pasuko savitu keliu atsisakydamas įprastos subjekto ir predikato perskyros ir įveddamas sąvokos (*Begriff*) ir objekto (*Gegenstand*) perskyrą. Anot Joanos Weiner, Frege’ė domina jau ne konkreti matematikos teiginio formulė, o pati ekonomiškiausia (reikalaujanti mažiausiai prielaidų tokio teiginio įrodymui) jo išraiška (Weiner, 2010: 33). Jeigu teiginys gali būti įrodomas nesiremiant empiriniais faktais, tokį teiginį Frege laiko *a priori*. Ir jeigu įrodymui pakanka *a priori* prielaidų ir loginių išvedimo principų, toks įrodymas (ir juo įrodomas teiginys) laikomas *analitiniu*.

Tokiu būdu Frege siekė įrodyti, kad kitaip, nei manė Kantas, matematikos teiginiai yra *a priori* analitiniai. O tam, sulig Frege’ės analitiškumo samprata, reikia parodyti, kad tokius teiginius galima redukuoti į paprastesnius juos pagrindžiančius, logiškai būtinus arba negalimus, *a priori* teiginius. Tačiau taip nagrinėjant griežtai neformalizuotų matematikos teiginių aprioriškumą ir bandant jiems taikyti išvedimo dėsnius išryškėja natūraliosios kalbos trūkumai ir formalios loginės kalbos poreikis. Supratęs, kad natūralioji kalba neleidžia pasiekti keliamų griežtumo reikalavimų, Frege

kuria *Begriffsschrift* – formalią universalią loginę kalbą. Įvade į *Begriffsschrift* jis teigia: „Idant neučia neprasmuktų kas nors vien tik akivaizdaus, kiek įmanydamas stengiausi išlaikyti nuoseklią pagrindimo grandinę. Siekiant pačiu griežčiausiu būdu patenkinti šį reikalavimą kalbos nepakankamumas ima trukdyti – kuo painesni ryšiai ir dėl to gremėzdiškesnės formuluotės, tuo sunkiau pasiekti mano tikslams reikiamą tikslumą. Dėl pastarosios reikmės ir radosi sąvokų kalba (*Begriffsschrift*)“ (Frege 1993: 10).

Būtent logiškai neprikiaštingos sąvokų kalbos kūrimas reikalauja ištirti joje vartojamų simbolių semantinę prigimtį. Frege, anot Bar-Elli (2006), skiria du simbolių tipus – ženklus (*Zeichen*) ir vardus (*Namen*). Vardas suteikia galimybę pažymėti objektą nepriklausomai nuo kokių nors išankstinių susitarimų ir apibrėžimų, o ženklas tėra patogumo dėlei pasirinktas sutrumpinimas, kurio galiojimas apibrėžiamas konkrečiu jo pavartojimo kontekstu. Antai skaičiaus π simbolis yra jo vardas – norint juo pažymėti apskritimo ilgio ir skersmens santykį nereikalingas joks papildomas paaiškinimas, apibrėžimas ar susitarimas; o priskyrimo teiginys $a = \pi/2$ simboliui a sąsają su atitinkamu skaičiumi garantuoja tik apibrėžtame kontekste, taigi šis simbolis yra ženklas. Anot Bar-Elli, „ši skirtis nėra tiesiogiai įvardijama, tačiau vartojama bemaž nuolatos 8-ame paragrafe. <...> ženklas *Begriffsschrift* paprasčiausiai denotuoja savo turinį; tai išsemia jo prasmę. Vardas, priešingai, turi būdą, kuriuo nustatomas turinys (*Bestimmungsweise*). Ši turinio nustatymo būdo samprata yra artima vėlesnei prasmės (*Sinn*) sąvokai, kuri sudaro 8-o paragrafo inovacinį pagrindą“ (Bar-Elli 2006: 357).

Šiame *Begriffsschrift* ženklų ir vardo skirties kontekste *Bedeutung* filosofema

yra polisemiška – šiuo žodžiu įvardijamas tiek su vardu susietas reikšmės pateikimo būdas, tiek ir ženklų tiesiogiai žymimas objektas. *Sinn* vartojamas kalbant vien tik apie prasminį turinį, o *Bedeutung* vartojamas tiek siekiant įvardyti prasminį turinį, tiek simboline išraiška žymimą objektą. Tokios painiavos priežastys veikiausiai pareina nuo to, kad, simboliškai įvardijant skaičius, operacijas ir aibes, *Begriffsschrift* nebrėžia aiškios ribos tarp sąvokinio turinio ir jo objekto. Iš tiesų, jeigu vardas „mažiausias pirminis skaičius“ žymi objektą (skaičių 2) ir išreiškia jo nustatymo būdą, tai vargu ar išraiška „2“ išreiškia ką nors daugiau nei tai, ką ji žymi, t. y. patį skaičių 2. Analogiška problema iškyla bandant lyginti ženklų – laikinai tekste priimtų simbolių, žyminčių skaičius, funkcijas ir pan., – turinius ir žymimus objektus. Mėgindamas įveikti šį keblumą Frege kalba apie dvejopą *Bedeutung*: formaliąją (*formale Bedeutung*) ir turininę (*Inhaltliche Bedeutung*) – *Bedeutung*, priklausomai nuo konteksto, yra suprantama ir kaip sąvoka ar objektas, ir kaip prasminis turinys. Pastaruoju atveju ji sinonimiška *Sinn* filosofemai. Tad ankstyvajame Frege's filosofijos etape *Bedeutung*, kitaip negu *Sinn*, vartojama dvejopai. O tai, kad žodžiai *Sinn* ir *Bedeutung* vokiečių, kaip ir, beje, jų atitikmenys kitose indoeuropiečių kalbose, vartojami ir sinonimiškai, bent iš dalies paaiškina, kodėl Frege juos pavertė pamatinėmis *Begriffsschrift* filosofemomis.

Kur kas aiškiau suformuluotomis filosofemomis *Sinn* ir *Bedeutung* tampa po 13 metų Frege's straipsnyje „Über Sinn und Bedeutung“. Šiame, vėlyvajame, Frege's filosofijos etape kinta pati tyrimų kryptis: naujos, griežtesnės skirties atsiradimą lemia perėjimas nuo teiginio analizės matema-

tikoje prie teiginio analizės natūraliojoje kalboje. Frege's požiūriu, natūraliojoje kalboje nėra „betarpiškai“ žyminčių išraiškų – ženklų. Visi žodžiai, žymintys objektus, yra vardai. Net ir tikriniai vardai, kurie iki tol turbūt populiariausioje J. S. Millio semantinėje teorijoje laikyti, vartojant Frege's terminiją, ženklais (konkrečiau – vieninteliais ženklais natūraliojoje kalboje), Frege'i yra vardai. Prasminiam turiniui pavadinti Frege įtvirtina terminą *Sinn* – su prasminiu turiniu sutapatinamas ir būdas, kuriuo simbolis nurodo objektą, o *Bedeutung* netenka beveik visų su prasminiu turiniu susijusių konotacijų – šiuo „techniniu“ terminu imamas vadinti nepriklausantis minčių pasauliui objektas.

Šis perėjimas nuo aptakesnės *Begriffsschrift* dviejų pamatinių filosofemų skirties įvyksta pamažu koreguojant *Begriffsschrift* išdėstytas nuostatas – veikiausiai dėl šios priežasties Frege nesiima ieškoti naujų terminų, o laikosi senųjų. Skaitytojui, neįsigilinusiam į ankstyvojo etapo darbus, tokia terminija gali pasirodyti keista. Ja lieka nepatenkintas ir Husserlis, kurio nuomone, toks žodžio *Bedeutung* vartojimas, koks jis yra straipsnyje „Über Sinn und Bedeutung“, yra netinkamas, nes tiek *Sinn*, tiek *Bedeutung* yra daugiaprasmės, tačiau sinonimiškos sąvokos. Husserlio manymu, negalime deramai matyti šių filosofemų skirties „vienu terminu žymėdami reikšmę mūsiške prasme, o kitu – išreiškiamą objektą (kaip siūlė G. Frege). Lygiai svarbu, kad abu terminai yra vienodai daugiaprasmiai tiek šnekamojoje, tiek mokslo kalboje“ (Husserl 1968: 53).

Taigi, bendrai paėmus, ankstyvuoju Frege's filosofijos raidos laikotarpiu *Bedeutung* filosofema vartojama tiek įvardijant objekto pateikimo būdą, tiek ir žymimą objektą. Frege keičia požiūrį pradėdamas

natūraliosios kalbos tyrimą – čia jis priima nuostatą, kad objekto pateikimo būdas ir objektas negali užimti tokio paties ontologinės hierarchijos lygmens. Tokia nuostata ir žymi naujojo, vėlyvojo, Frege's filosofijos etapo pradžią², kai galutinai susiklosto čia nagrinėjamos vertimo polemikos pagrindas – sąvokos *Bedeutung* ir jos vertinių turinio atodanga.

Ypatinga straipsnio „Über Sinn und Bedeutung“ (1892) svarba

Straipsnyje „Über Sinn und Bedeutung“ Frege vienu ypu užsimojo išspręsti dvi problemas: pirma, atsakyti į klausimą, koks sąryšis išreiškiamas lygybės operatoriumi; antra, pateikti su tokiu atsakymu suderinamą tikrinių vardų teoriją. Tikroji straipsnio svarba tolesnei analitinės filosofijos raidai, taip pat ir čia nagrinėjamam *Bedeutung* polisemijos klausimui, glūdi atsakyme į antrąjį klausimą. Čia Frege kritikuoja Johno Stuardo Millio požiūrį. Millis savo *magnum opus*, pavadintame „Logikos sistema“ (*System of Logic*, 1843), įveda tikrinio vardo (*proper name*) sąvoką. Anot Millio, tikrinis vardas pasižymi dviem išskirtiniais bruožais, nusakančiais tikri-

² Ankstyvojo ir vėlyvojo etapų lūžį taip pat žymi pasikeitęs požiūris į vieną opiausių problemų, lydinčių *Sinn* ir *Bedeutung* skirtį, – tapatybės problemą. Galime skirti dvejopas tapatybes: kai vienas objektas yra identiškas kitam ir kai jie kokiais nors požymiais sutampa. Anot Valentino Sorino Costreie, skirtumas tarp dviejų tapatybių ryškus jau *Begriffsschrift* naudojant du skirtingus operatorius, „=“ ir „≐“, kurie atitinkamai žymi matematinę lygybę ir 8-ame paragrafe aprašomą „turinio tapatybę“ (Costreie 2012: 301). Lygybės operacijos dvilypumo problemos sprendimas parodant, kad lygybe, kaip loginiu operatoriumi, žymimas dviejų simbolių ekvivalentiškumas, kurio pagrindas yra tais simboliais žymimų objektų tapatumas atskiriant teiginio teisingumą ir informatyvumą, pateikiamas straipsnyje „Über Sinn und Bedeutung“ – čia jis tampa centre *Sinn* ir *Bedeutung* perskyros motyvacija (*ibid.*).

nio vardo prigimtį ir jo vartojimą. Pirma, tikriniai vardai priskiriami tik tiesiogiai nurodant, o ne aptinkant įvardijamą objektą pagal vardu išreiškiamus bruožus: „tikriniai vardai priskiriami tiesiogiai objektams ir nepriklauso nuo jokių tų objektų požymių tęstinumo“ (Mill 1843: 40); antra, tikrinis vardas nekonotuoja (t. y. neturi prasminio turinio): „Vieninteliai objektų vardai, kurie nieko nekonotuoja, yra tikriniai vardai; ir jie, griežtai tariant, neturi prasmės (*signification*)“ (*ibid.*: 43). Tačiau Frege pabrėžia, kad simbolio prasmė yra tai, kas užtikrina lygybe išreiškiamų teiginių („a = b“ arba „a yra b“) informatyvumą; vadinasi, jei įmanomi tą patį nurodantys skirtingi tikriniai vardai, tai jie privalo turėti prasmę (antraip tokie teiginiai kaip „Hesperus yra Phosphorus“ būtų neinformatyvūs – trivialiai klaidingi arba trivialiai teisingi, – bet juk akivaizdu, kad yra priešingai) (Frege 1892: 50).

Šiame straipsnyje, kurio pavadinime iškalbingai supriešinamos prasmės (*Sinn*) ir reikšmės (*Bedeutung*) kategorijos, buvo padėti vadinamosios Frege's vardu teorijos pagrindai. Būtent tai jam suteikė kertinio analitinės filosofijos veikalo statusą. Apskritai, Frege's filosofija greta Moore'o ir Russello neretai matoma kaip visos šiuolaikinės analitinės filosofijos riboženklis – antai *inter alia* Scottas Soamesas analitinės tradicijos atskaitos tašku laiko būtent Freges moderniąją logiką (Soames 2017). Aptariamo straipsnio svarbą analitinei kalbos ir sąmonės filosofijai pabrėžia ir Antonio Capuano (2015: 147), o, Beaney'io teigimu, šis straipsnis „dažnai laikomas modernios kalbos filosofijos atskaitos tašku, jei ne jos kertiniu akmeniu“ (Beaney 2005: 2). Nūdien, net ir kylant sunkumų apibrėžti, kas apskritai yra analitinė filosofija, *sui generis* analitinio diskurso pradžia daž-

niausiai siejama su Frege's, Russello ir Moore'o darbais (Beaney 2013: 6).

Šiaip ar taip, straipsnio „Über Sinn und Bedeutung“ istorinė reikšmė neatsiejama nuo jo vertimo problemiškumo. Taip yra todėl, kad analitinės tradicijos diskurso raida po XIX a. daugiausia buvo nulemta rašiusiųjų anglų kalba. Šiuolaikinė analitinė filosofija, kad ir kokia negriežta būtų ši kategorija, yra neišvaiduojama be anglų kalbos, o kai kurie autoriai, tegu ir nepelnytai, šiuolaikinę analitinę filosofiją apskritai temato kaip išimtinai anglakalbę tradiciją (Rodriguez-Pereyra 2013).

Tokie „nepelnytai“ vertinimai neturėtų stebinti, nes esminę filosofinio diskurso apibrėžtį nusako jį steigianti priklausomybė nuo anksčiau suformuluotų probleminių sąmazgų ir filosofemų. Būtent tos publikacijos, kurios tampa vėlesniųjų domės ašimi, vėliau ir yra laikomos kertinėmis ir svarbiausiomis. Daugiausia dėl parafilosofinių – politinių, kultūrinių, ekonominių, demografinių etc. – aplinkybių nuo XX amžiaus antros pusės analitinės filosofijos ir apskritai šiuolaikinio mokslo *lingua franca* tampa anglų kalba. Tad ir Frege's „Über Sinn und Bedeutung“ didžiausią svarbą įgijo būtent anglakalbėje filosofijoje – ir čia polemizuojama jau ne su vokiškuoju originalu, o su angliškuoju vertimu dažnai te-vartojant angliškuosius terminus. Pamatinių Frege's kategorijų įtrauka į analitinio diskurso plėtotę vyko ir tebevyksta dažniausiai operuojant vien jų angliškaisiais vertiniais (tą regime ir Lietuvoje, kaip ir kituose ne anglakalbiuose kraštuose), o kruopšti atožvalga į „Über Sinn und Bedeutung“ originalą buvo iš esmės palikta filosofinės istoriografijos žiūrai. Kad ir kaip vertintume čia paminėtų parafilosofinių veiksmų lemtį ilgametei Frege's filosofemų gyvavimo by-

lai, svarbu ir tai, kad norint laiduoti deramą lietuviškojo filosofinio diskurso dalyvavimą iki šiol tvariai besiskleidžiančioje analitikos problematikoje būtina turėti ir su ja derančią lietuviškąją terminiją.

***Bedeutung* vertimo dvilypumas anglakalbėje filosofijoje**

Bendrai paėmus, *Bedeutung* į anglų kalbą buvo verčiamas dvejopai – arba laikantis interpretacinio (laisvesnio), arba labiau pažodinio (griežtesnio) vertimo būdo. Interpretacinio vertimo, maksimaliai paisančio metodologinio šios sąvokos turinio, tikslas – surasti kuo artimesnės prasmės filosofemą bendrame Frege's filosofijos, kaip ji yra retrospektyviai matoma nūdienės analitinės problematikos, kontekste. Todėl kalbant apie *Sinn* ir *Bedeutung* perskyros supratimą, atspirties tašku tampa vėlyvojo etapo *Bedeutung* vartoseną, nes būtent ji smarkiausiai paveikė nūdienį analitikos diskursą. Tačiau, kaip matėme, vertimas, atitinkantis pažodinę natūraliosios vokiečių kalbos žodžio *Bedeutung* prasmę, čia nebepritinka. Interpretacinis vertinys įgauna naujos, polisemijos išvengiančios filosofemos pavidalą, kuris tiesiogiai neseka iš įprasčiausio natūraliosios vokiečių kalbos žodžio *Bedeutung* semantinio lauko: kaip *denotation, nominatum ar reference*.

Ir atvirkščiai – filosofinei istoriografijai svarbaus pažodinio vertimo, maksimaliai paisančio natūraliosios originalo leksikos, tikslas yra išlaikyti paties Frege's vartotą kalbą. Didesnės svarbos dalyku nei retrospektyvusis filosofemos *Bedeutung* prasminis turinys, pritinkantis prie dabarties analitinio žodyno, tampa Frege's sprendimas rinktis būtent tokį, o ne kitokį, vokišką žodį. Tai nuosekliai ir mėginama parodyti pažodiniame vertime: sykiis pats Frege pasirinko

ko – nesvarbu dėl kokių priežasčių – palikti nūdienos retrospektyviojo supratimo akimi matomą konceptualinę painiavą (o polisemiškoji *Bedeutung* vartoseną atrodytų keistai ir bet kuriam profesionalaus diskurso neįvaldžiusiam vokiečiakalbiui), ji neturėtų pranykti ir angliškajame vertime (tad ir tūlas anglakalbis nustebtų, kodėl taip neįprastai vartojami jo kalbos žodžiai *meaning* bei *significance*).

Svarbu ir tai, kad ankstyvojo etapo *Sinn* ir *Bedeutung* terminų vertimo aptartyje dalyvavo ir pats Frege. Kaip įvade į angliškąjį *Begriffsschrift* vertimą rašo Jeanas van Heijnoortas, dar 1910 m. Phillipas Jourdainas Fregei išsiuntė savo logikos istorijos rankraštį, kuriame buvo ir „Begriffsschrift“ santrauka (Heijnoort 1967: 4). Frege atsakė pateikdamas kelis komentarus, kurie spaudoje pasirodė Jourdainui publikavus savo darbą (Jourdain 1912). Šiame darbe yra ir Frege's komentaras dėl termino *Bedeutung* vertimo. Frege rašo: „Čia turime atsižvelgti į žodžius *zymėti (signify)* ir *išreikšti (express)*. Pirmasis atitiktų *bezeichnen* arba *bedeuten*, antrasis – *ausdrücken*. Laikydamasis savo paties įvestos kalbėsenos ir sakau, kad „teiginys išreiškia mintį ir žymi jo teisingumo reikšmę“ (Frege in Jourdain, 1912). Atsižvelgdamas į šį Frege's komentarą Jourdainas pagrindiniu žodžio *Bedeutung* vertiniu pasirinko žodį *significance*. Kai pagaliau pasirodė angliškas *Begriffsschrift* vertimas (Heijnoort, 1967; vertė Stefanas Bauer-Mengelbergas), *Bedeutung* skirtingose teksto vietose buvo išverstas ir kaip *meaning*, ir kaip *significance* (Heijnoort 1967: 23–25). Toks dvejopas *Bedeutung* vertimas priklausomai nuo konteksto anglų kalbos žodžiais *meaning* ir *significance* itin pamatomai liudija ankstyvosios šio termino vartosenos dvilypumą.

Tačiau anglakalbėje filosofijoje *Bedeutung* vertimo aptarimas visų pirma įsibėgėjo Russello, rašiusio angliškai, dėka – jam teko vienaip ar kitaip įvardyti kertinius Frege’s vartotus terminus ir tam reikalui plėtoti angliškąją terminiją. Jau minėtas Russello pasiūlymas apie *Bedeutung* kalbėti kaip apie denotaciją (*denotation*) pradėjo interpretacinę vertimo tradiciją. Russellui rūpėjo ne natūraliosios kalbos žodžio ir filosofinės kategorijos *Bedeutung* polisemijos atodanga, o tiksli, vienareikšmė šios filosofijos prasmė. *Denotation* (kaip tai, kas denotuojama, t. y. pažymima) čia atitinka vėlyvojo etapo Frege’s *Bedeutung* turinį.

Vėliau, jau 1948 metais, ši problema iškyla naujaip Maxui Blackui verčiant straipsnį „Über Sinn und Bedeutung“ (Black, 1948). Sąvokai *Bedeutung* versti, vėlgi atsižvelgdamas į vėlyvojo etapo *Bedeutung* prasmę, o ne į šio žodžio vartoseną vokiečių kalboje (artimesnę ankstyvajam laikotarpiui), Blackas renkasi terminą *reference*. Po metų, 1949-aisiais, pasirodo Herberto Feiglo vertimas (Feigl & Sellars, 1949). Čia *Bedeutung*, taip pat laikantis interpretacinio vertimo būdo, jau verčiamas kaip *nominatum*. Šis vertinys nėra originalus Feiglo siūlymas – taip versti *Bedeutung* pirmasis pasiūlė Frege’s mokinys Rudolfas Carnapas komentuodamas Frege’s filosofines nuostatas (Carnap 1947: 120).

Taigi, interpretacinį *Bedeutung* kaip *reference* vertimą rinkosi dauguma anglakalbės tradicijos autorių, nors kai kada būta net ir kiek kurioziškų situacijų, kai, tarkime, cituojant Feiglo vertimą, kuriame *Bedeutung* verčiama kaip *nominatum*, išverstame tekste paliekamas vokiškas žodis *Bedeutung*. Tokią situaciją galime išvysti, pavyzdžiui, Kripke’s paskaitų „[vardinimas ir būtinumas“ (*Naming and Necessity*)

komentaruose (Kripke, 2001). Vėliau savo straipsnyje, skirtame Frege’s straipsnio „Über Sinn und Bedeutung“ aptarimui, Kripke pripažįsta, kad Feiglo pasiūlytas vertinys nebuvo nusisekęs, ir išnašoje pateikia trumpą vertimo problemos aptarimą (Kripke 2008: 181–182).

Savo ruožtu, pirmasis pažodinis *Bedeutung* vertinys į anglų kalbą kaip *significance* arba *meaning* pasirodė jau aptartame 1913 metų Jourdaino vertime (tiesa, tik *Begriffsschrift* kontekste). Vėliau – šįsyk verčiant Frege’s komentarus apie „Über Sinn und Bedeutung“ – Peterio Longo ir Rogerio White’o parengtoje Frege’s po mirties spausdinamų tekstų rinktinėje (Frege, 1979), kurioje paskelbtas Frege’s tekstas anglišku pavadinimu „Comments on Sense and Meaning“, Longas ir White’as savo vertinį grindė argumentu, kurį pavadino *egzegetinio neutralumo principu*. Anot jų, „jei kurioje nors teksto vietoje yra fragmentas, kuris skaitančiam gimtąja kalba kelia teisėtų egzegezės klausimų, tuomet, jei tik įmanoma, vertėjas turėtų siekti skaitytojui, skaitančiam jo vertimą, iškelti tuos pačius egzegezės klausimus, o ne pateikti versiją, kurioje tie klausimai jau išspręsti vertėjo galva“ (Long, White 1980: 196). Šis Longo ir White’o straipsnis – tiesioginis atsakas Davidui Bellui, pareiškusiam, kad vėlyvojo etapo *Bedeutung* vertimas žodžiu *meaning* yra tiesiog nesupratimas (Bell 1980). Anot Bello, „nėra abejonių, kad *reikšmė* (*meaning*) yra tinkamiausias angliškas žodis, norint užčiuopti pagrindinę žodžio *Bedeutung* prasmę, kuria jis įprastai vartojamas gimtąja vokiečių kalba šnekančių žmonių; <...> tačiau kadangi <...> Frege’s pasirinkta termino vartoseną visai nesutampa su gimtąja vokiečių kalba šnekančių žmonių dauguma, vertinys *meaning* iš esmės yra nepriimtinas“ (*ibid.*: 191).

O Michaelas Beaney'is, savo ruožtu, teigia, kad atsakymas į šiuos Bello bei White'o ir Longo argumentus turėtų būti toks – kiekvienas vertimas esąs teksto interpretacija ir versti reikią ne pavienius žodžius, o prasmes, kurias jie įgyja teksto visumos atžvilgiu. Beaney'is taip pat aptaria *Bedeutung* vertimą žodžiu *significance*. Nepaminėdamas Jourdaino, čia Beaney'is teigia, kad *significance* pasirinkimas netinkamai atspindėtų fregiškąjį realizmą (Beaney 1997: 43–44).

Bedeutung vertinį aptaria ir Michaelas Dummettas – jo manymu, vertinys *meaning*, nors kalbiniu požiūriu ir korektiškas, neatitinka Frege's tikslų. Pats Dummetas nesiūlo vieno priimtino *Bedeutung* vertinio. Priklausomai nuo konteksto *Bedeutung* jis verčia ir kaip *reference*, ir kaip *referent* (Dummet, 1973). Pagaliau, iki šiol esama ir Russello pasiūlyto vertinio *denotation* šalininkų, kaip antai Michaelas Lososky'is, kuris pateikęs trumpą vertimo problemos apžvalgą teigia, kad *denotation* yra tikslesnis vertimas nei *reference* (Lososky 2006: 158–159).

Kad ir kaip būtų, anglakalbė analitinė filosofija galop pasirinko interpretacinį vertimo būdą. Vos vienas pažodinis (White'o ir Longo) siūlymas sulaukė kiek didesnio populiarumo, tačiau ir jis nebuvo priimtas. Taip anglakalbėje analitikoje *reference* kaip *Bedeutung* interpretacinis vertimas tapo įprasčiausiu.

***Bedeutung* kaip *reference* privalumas**

Anglų kalboje *reference* nusako nurodymo aktą, o *referent* – nurodymo objektą. Štai Marga Reimer ir Eliotas Michaelsonas Stanfordo filosofijos enciklopedijos straipsnyje, skirtame *reference* filosofemai, ją aiškina kaip sąryšį, esantį tarp objektą įvar-

dijančių išraiškų – vardų, sąmonės būsenų ir pan. – ir paties objekto (Reiner, Michaelson 2014). Panašios nuostatos laikomasi ir įprastinėje lingvistinės semantikos terminijoje – garsiajame veikale *Meaning of meaning* Charlesas Kay'us Ogdenas simbolio sąryšį su žymimu objektu vaizdžiai pateikia kaip trikampį: du jo kampai, esantys prie pagrindo, atitinka simbolių (*symbol*) ir nurodomą objektą (*referent*), o jo viršūnė, siejanti pagrindo kampus, – mintį (*thought*) arba nurodymo aktą (*reference*) (Ogden, Richards 1946: 11). Tad *reference* nenusako simboliu žymimo objekto, kuris įvardijamas sąvoka *referent*.

Reference geriau nei bet kuris kitas interpretacinis vertinys išlaiko žodžio *Bedeutung* morfologines konotacijas. *Bedeutung*, būdamas daiktavardinė veiksmažodžio *bedeuten* forma, pavadina patį raiškos, žymėjimo ar nurodymo veiksmą bei jo įvykdymą. O *reference*, įprastai vartojamas šiam veiksmui įvardyti, sykiu net kiek aiškiau nei *Bedeutung* konotuoja ir nurodomą objektą, kuris vienareikšmiškai įvardijamas bendrašakniu *referent*. Tad nors sinonimiška *reference* ir *referent* vartosena ir sukelia konceptualią painiavą, kurią išlaikyti nuosekliai siekia pažodinio vertimo ar egzegetinio neutralumo principo apologetai bei atitinkamai lygiai nuosekliai stengiasi išvengti interpretacinio vertimo šalininkai, tačiau, kitaip nei *Bedeutung* atveju, tos painiavos kiek mažiau – skaitant Frege'ę angliškai paprastai lengviau suprasti, kas, pareinamai nuo konteksto, turėta galvoje.

Todėl šio vertinio pasirinkimas yra pamatuotas konfrontacijos tarp dviejų vertimo būdų sprendimas. Būdama konceptualiai kur kas artimesnė vėlyvajam *Bedeutung* vartojimui *reference* filosofema geriau nei kuris nors kitas pažodinis vertinys apeliuoja

į analitinėje tradicijoje trokštamą konceptualinį tikslumą išsaugodamas pamatinį *Bedeutung* daugiareikšmiškumą.

***Bedeutung* vertimo keblumai lietuviakalbėje analitinėje filosofijoje**

Vienintelis nusistovėjęs Frege's *Bedeutung* vertinys į lietuvių kalbą iki šiol yra *reikšmė*. Šis vertinys, priskirtinas pažodiniam vertimo būdai, gerai išsaugo vokiškosios *Bedeutung* daugiaprasmiškumą – didysis Lietuvių kalbos žodynas fiksuoja tris „reikšmės“ reikšmes: (1) „turinio elementai, susiję su tam tikra forma, ženklų; prasmė“; (2) „svarba“ ir (3) „dydis“ (LKŽ, 2008: reikšmė). Išlaikydamas žodžių *prasmė* ir *reikšmė* sinonimiškumą, jis pritinka ir verčiant anglišką *meaning*. Tačiau anglakalbėje tradicijoje interpretacinio vertinio vietą užėmė *reference*, o *meaning* išlaikė įprastesnę vartoseną, kuri artimesnė Frege's *Sinn* prasmei, tad šiuolaikinėje anglakalbėje analitinėje filosofijoje ji neretai pasitaiko ir greta kurio nors interpretacinio *Bedeutung* vertinio. Savo ruožtu, *Sinn* ir *Bedeutung* į lietuvių kalbą verčiami atitinkamai kaip *prasmė* ir *reikšmė*, o *meaning* įprastai verčiamas kaip *reikšmė*. Todėl ta pati filosofema *reikšmė* vienur (verčiant *Bedeutung*) vartojama žymimam objektui, o kitur (verčiant *meaning*) jau prasminiam turiniui įvardyti.

Tad verčiant ne originalius Frege's tekstus, o poleminį jo filosofiją lydintį diskursą pritrūkstama lietuviškų terminų, ypač tuomet, kai vartojamos visos trys – *sense*, *meaning* ir *reference* – filosofemos. Tokį pavyzdį galima rasti Kripke's paskaitų „Įvardijimas ir būtinumas“ išnašose: *Frege should be criticized for using the term 'sense' in two senses. For he takes the sense of a designator to be its meaning; and he*

also takes it to be the way its reference is determined (Kripke 2001: 59). Į lietuvių kalbą antrojo sakinio negalima tinkamai išversti vartojant reikšmės filosofemą ir kaip *meaning*, ir kaip *reference* pažodinių vertinių. O interpretacinio *Bedeutung* kaip *reference* vertimo, kuris įgalintų vengti pragaištingos daugiareikšmystės, kol kas stokojame.

Viena vertus, tokia stoka iš esmės nekliudo verčiant paties Frege's tekstus – *Bedeutung* polisemija yra jo koncepcijos savastis. Kita vertus, interpretacinio vertimo nebuvimas itin sunkina su Frege's nuostatomis polemizuojančių anglakalbių tekstų vertimą. Čia žodžius *sense* ir *meaning* verčiant kaip *prasmė* ir *reikšmė* trūksta vertinio *reference* filosofemai. Versdami tiek vokiškus, tiek pažodinių vertimo būdą pasirinkusių anglakalbių autorių straipsnius galime pagrįstai naudoti pažodinių vertimą – *Bedeutung* kaip *reikšmė* čia pritinka. Tačiau interpretacinį *Bedeutung* kaip *reference* vertimą pasirinkusių autorių raštijai versti reikėtų turėti interpretacinį lietuvišką atitikmenį. Taigi verčiant tekstus, aptariančius probleminių terminų konceptualinį turinį, paranku turėti tiek vieną, tiek kitą vertinį.

Dėl tokių išvardytų sunkumų vertimo pasiūlymai lietuvių kalboje neapsiribojo žodžiu „reikšmė“. Kitas, mažiau populiarus variantas, bene pirmą kartą pavartotas A. Degučio verstame Alberto Neweno „Įvade į analitinę filosofiją“ (Degutis, 1999), yra „referencija“. Šio anglizmo įvedimas sprendžia platesnio masto problemą, nei vien tinkamo *Bedeutung* vertinio parinkimas. Vertinys *reference*, kuris nurodomo objekto prasme imtas vartoti Frege's filosofijos kontekste, vėliau įgavo savarakiškos filosofemos statusą anglakalbiame filosofiniame diskurse. Žodžiu *referencija* minimoje knygoje verčiama būtent ši, o ne

fregiškos vartosenos *Bedeutung* filosofema. Todėl čia netinkamas terminas „reikšmė“ – jei toks vertimas ir būtų pateisinamas knygos dalyje, pristatančioje Frege’s filosofiją, tai likusiame tekste jis būtų klaidinantis ir nepagrįstas. Antra vertus, terminą *reference*, visame tekste išlaikantį vienodą prasmę, vienur versti „reikšmė“, o kitur – koku nors kitu žodžiu reikštų nukrypti nuo autoriaus teksto. Todėl pagirtinas vertėjo pasirinkimas visur išlaikyti tą patį vertinį. Klausimų kelia nebent tai, ar žodis „referencija“ tikrai yra tinkamiausias pasirinkimas.

„Referenciją“ vietoje „reikšmės“ ar kokio kito *Bedeutung* vertinio renkasi ir Mindaugas Japertas. Straipsnyje „Antirealistiniai argumentai filosofijoje“ (Japertas, 2001) *Bedeutung* verčiama kaip „referencija“, o autoriaus apsisprendimą Frege’s kontekste žodžio „reikšmė“ nevertoti kaip *Bedeutung* vertinio liudija straipsnyje „Frege’s įnašas į reikšmės sampratą“ (Japertas, 2005) žodžio „reikšmė“ vartojimas prasminiam turiniui nusakyti. Tame pačiame straipsnyje *Bedeutung* verčiamas žodžiu „referencija“, *Sinn* – žodžiu „prasmė“, o „reikšmė“ pasitelkiamas kaip Frege’s kontekste neutralus bendrosios semantikos teorijos terminas. Toks pasirinkimas autoriui leidžia skirtinguose straipsniuose išlaikyti nekintamą terminiją. Straipsnyje „Atsakymas į klausimą „kas yra reikšmės teorija?“ (2003) Japertas terminą „reikšmė“ vartoja ta pačia kalbinės išraiškos turinio prasme. Analogiškos vartosenos laikosi ir Audronė Dumčienė straipsnyje „Anzelmo „ontologinio įrodymo“ logika“ (Dumčienė, 2012). Čia „reikšmė“ vartojama sinonimiškai terminui „intensija“, o žodžiu „referencija“ įvardijamas nurodomas objektas.

Tačiau ir žodį „referencija“ lydi *Bedeutung* semantinis dvilypumas. *Bedeutung* žodžiu

„referencija“ verčiamas Marijos Oniščik straipsnyje „Šv. Tomo Akviniečio teologinės kalbos reikšmingumas“. Tačiau čia verčiamas ne Frege’s, o Carnapo vartotas *Bedeutung*. Tekste remtasi lietuvišku E. Nekrašo vertimu, kuriame *Bedeutung* verčiamas kaip „reikšmė“. Priešingai nei Frege’s atveju, šiuo terminu Carnapas įvardija kalbinės išraiškos turinį, o ne žymimą objektą, taigi tai, ką Frege įvardija žodžiu *Sinn*. Oniščik atsisako Nekrašo pasiūlyto vertinio „reikšmė“. Pasakymo prasmei įvardyti ji renkasi terminą „referencija“. Toks straipsnio autorės pasirinkimas plačiau nekomentuojamas.

Terminas „referencija“ taip pat vartojamas lingvistų sąryšiu tarp pasakymo ir juo nurodomo objekto nusakyti, t. y. tam, ką galima vadinti kalbinės išraiškos reikšme. Tokio vartojimo pavyzdį galima rasti Danguolės Satkauskaitės „Lingvistinėje pragmatikoje“. Čia terminas „Referencija“ apibūdinamas taip: „Referencija apibrėžiama kaip santykis tarp daikto ir jo kalbinės išraiškos, t. y. kaip kalbinis realios ar menamos tikrovės objektų, asmenų, įvykių ar reiškinių įvardijimas“ (Satkauskaitė 2011: 13).

Be to, „referencija“ kalbos mokslo raštijoje suprantama ir kitoniškai. Vidos Remeikytės nuomone, „referencija reiškia santykį tarp lingvistinės formos (žodžio) ir koduojamo turinio“ (Remeikytė 2002: 152). Vidos Česnulienės straipsnyje „Gramatinė kohezija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose“ referencija suprantama kaip skirtinguose sakiniuose pasitaikančių sakinio dalių tarpusavio siejimo priemonė, t. y. kaip viena iš kohezijos formų (Česnulienė, 2012).

Trumpai tariant, žodis „referencija“ lietuviškųjų tyrinėjimų kontekste vartojamas kaip tiesioginis angliško termino *reference* pakaitalas, o, esant dvejopai šio termino

virtosenai anglų kalboje, dvejetainis jis patenka ir į lietuvių kalbą. Kalbos mokslo darbuose „referencija“ įgyja dar įvairesnes reikšmes, tačiau jos neturėtų trikdyti filosofijos terminiją išmanančio autoriaus, nes filosofijos raštijoje nuo seno konstatuojamas termino dvilypumas.

Kyla klausimas, ar šis dvilypumas nėra geistinas vertinio bruožas? Ar „referencija“ nėra tiksliausias *Bedeutung* vertinys? Deja, ne. Pirma, šio termino virtosena yra net ne tiek dvilypė, kiek neaiški – nė viena iš dviejų paminėtų prasmų jis nėra įsitvirtinęs, šių virtosenų neraskime ir lietuviškajame Tarptautinių žodžių žodyne. Antra vertus, toks terminas netenkina jau aptarto egzegetinio neutralumo principo. Vokiečių ir anglų kalbose žodžiai *Bedeutung* ir *reference* sukelia polisemiją todėl, kad šios filosofijos turiniui išreikšti sąmoningai pasirinktas daugiaprasmiškas, o todėl ir klaidinantis natūraliosios kalbos žodis. Bet lietuvių kalboje tokio paties „natūralaus“ efekto žodžiu „referencija“ pasiekti negalime, nes jis nėra natūraliosios lietuvių kalbos žodis. Jis, būdamas skolinys, gimtosios kalbos vartotojui nesukelia poliseminės kalbinės intuicijos – kaip kad anglų kalboje to nedaro įvestasis svetimžodis *nominatum*. Galų gale esama ir estetinių paskatų: širdžiai mieliau, ausiai maloniau turėti lietuvišką terminą.

Taip pat dera paminėti, kad vėliausias Tarptautinių žodžių žodyno leidimas šį žodį kildina ne iš angliškojo *reference*, o iš vokiškojo *Referenzen* ir prancūziškojo *référence* bei apibrėžia jo reikšmę taip: „informacija, įvertinanti darbo ieškantį asmenį kaip darbuotoją“ (Vaitkevičiūtė 2001: referencija). Todėl, žvelgiant platėliau, *reference* filosofijos „lietuvinimas“ žodžiu „referencija“ nėra nusistovėjęs ir tegali būti laikomas svetimžodžio priėmimu. Mėginant

pateisinti tokį jo priėmimą, reikėtų pagrįsti ir tai, kodėl svetimžodžio pagrindu imamas angliškas žodis. Juk galėtume verstis „sulietuvindami“ ir pačią *Bedeutung* tepridėdami lietuvišką galūnę – turėtų būti „Bedeutungė“?

***Bedeutung* kaip nurodymas**

Taigi, trūkstamo interpretacinio lietuviškojo *Bedeutung* atitikmens paieškos atsižvelgiant į iškeltus suderinamumo su anglakalbiu filosofiniu diskursu poreikius tampa angliškosios filosofijos *reference* vertinio paieškomis. Toks vertinys turi apimti kelias pamatines reikšmes: patį rodymo vyksmą ir tai, kad tuo vyksmu kažkas yra nurodoma, t. y. jis turi konotuoti ir nurodomą objektą, ir nurodymo vyksmą. Todėl kaip tinkamiausias *reference* filosofijos vertinys siūlytina veiksmožodžio *nurodyti* daiktavardinė forma *nurodymas*, be kita ko, kas taip pat svarbu, įgalinanti *refer to* ir *referent* versti terminais *nurodyti* ir *nurodinytis*. Žodžio *nurodymas* reikšmė visų pirma kyla iš veiksmožodžio *nurodyti*: „pasakyti esant, turint kokių ypatybių“, „pažymėti, išreikšti“, taip pat „nusakyti vietą, laiką, kryptį, objektą“ (LKŽ 2008: nurodymas). Tad čia fiksuojamos ir rodymo vyksmo, ir rodymo objekto konotacijos – abi būtinos verčiant tiek *Bedeutung*, tiek *reference*. Be to, nurodymas yra ir „pasakymas, kas ir kaip darytina, paliepiamas“ (*ibid.*). Absoliuti didžiūma šiuolaikinės analitikos tekstų, kurie yra tiesiogiai relevantiški *Bedeutung* problematikai, nefiksuoja normatyvinės *reference* apibrėžties, tačiau ši konotacija taip pat yra įveiklinta nuo vėlyvojo Wittgensteino pareinančiose kontroversijose tiek, kiek jose yra artikuliuojamas kertinis, neredukuojamas kalbinių išraiškų normatyvumas, – visų pirma Kripke’s skepticizme (Kripke 1982). Tad nors *reference* nėra ir neturi būti mažtomas kaip „paliepiamas“ nurodomo objekto

prasmė, *reference* kaip nurodymo vyksmas pačia plačiausia prasme tokią normatyvinę konotaciją turėti gali, todėl lietuviškasis nurodymas ir kaip „paliepimas“ yra veikiau privalumas negu trūkumas. Dar viena nurodymo reikšmė – „rodyklė“ (LKŽ 2008: nurodymas). Pastaroji, savo ruožtu, *inter alia* yra „kryptį rodanti lentelė, koks ženklas“, „požymis, išraiška“ ir „vaizdas, reginys“ (LKŽ 2008: rodyklė) – šios konotacijos detalizuoja nurodymo kaip vyksmo ir kaip jo rezultato reikšmių niuansus, tad ir čia lietuviškasis *nurodymas* tevertintinas kaip pravartus *Bedeutung* kaip *reference* vertinys.

Išvados

Taigi, *Bedeutung*, atsižvelgiant į poreikius, verstina arba kaip *reikšmė*, arba kaip *nurodymas*. Reikšmės filosofema pas mus yra įprastas pažodinis *Bedeutung* vertimas ir nėra svarių priežasčių, kodėl jį reikėtų keis-

ti. O stokodami interpretacinio *Bedeutung* vertimo kaip *reference* filosofinį lietuvių kalbos žodyną turėtume papildyti *nurodymo* filosofema, kuri leistų lietuviškiau prakalbinti šiuolaikinę anglakalbę analitiką ir taip palengvintų jos probleminių sąmazgų supratimą bei įtrauką į nūdienės lietuviškosios filosofijos plėtotę. Tuomet pirmiau pateiktą Kripke's tekstą galėtume versti kur kas grakščiau ir suprantamiau. Vietoje negrabaus ir painaus „Frege peiktinas už dvejoją sąvokos „prasmė“ vartoseną. Jis žymens prasmę tapatina su jo reikšme (*meaning*), taip pat ir su būdu, kuriuo nustatoma žymens reikšmė (*reference*)“ arba „... žymens referencija“, turėtume kur kas dailesnį, aiškesnį ir lietuviškesnį vertimą: „Frege peiktinas už dvejoją sąvokos „prasmė“ vartoseną. Jis žymens prasmę tapatina su jo reikšme, taip pat ir su būdu, kuriuo nustatomas žymens nurodymas“.

LITERATŪRA

Bar-Elli, G., 2006. Identity in Frege's Begriffsschrift: Where Both Thau-Caplan and Heck are Wrong. *Canadian Journal of Philosophy* 36 (3): 355–370.

Beaney, M., 1997. *The Frege Reader*. Oxford: Blackwell, 1997.

Beaney, M., 2013 (ed). *The Oxford Handbook of The History of Analytic Philosophy*. OUP Oxford.

Beaney, M., 2005. *Gottlob Frege: Frege's philosophy of thought and language*. Vol. 4. Taylor & Francis.

Bell, D., 1980. On the Translation of Frege's *Bedeutung*. *Analysis* 40 (4): 191–195.

Black, M., 1948. A Translation of Frege's Ueber Sinn und Bedeutung. *Philosophical Review* 57: 207.

Capuano, A., 2015. Thinking about an Individual. In A. Bianchi (ed.). *On Reference*. Oxford University Press, p. 147–172.

Carnap, R., 1947. *Meaning and Necessity*. University of Chicago Press.

Costreie, V. S., 2012. Frege on Identity. The Transition From Begriffsschrift to Über Sinn und Bedeutung. *Logos & Episteme* III (2): 297–308.

Česnuliėnė, V., 2012. Gramatinė kohezija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose. *Filologija* 17: 45–55.

Degutis, A. (vertėjas), 1999. Newen, A., von Savigny, E. *Įvadas į analitinę filosofiją*. Vilnius: Baltos lankos.

Dumčienė, A., 2012. Anzelmo „ontologinio įrodymo“ logika. *Logos* 72: 71–80.

Dummett, M., 1973. *Frege: Philosophy of Language*. Duckworth.

Feigl, H.; Sellars, W., 1949. *Readings in Philosophical Analysis*. Selected and ed. by Herbert Feigl and Wilfrid Sellars. Monograph Collection (Matt-Pseudo).

Frege, G., 1979. Comments on Sense and Meaning. In Hermes, Hans, et al. *Gottlob Frege: Posthumous Writings*. Translation by P. Long, R. White. London: Blackwell, p. 118–125.

Frege, G., 1993. Begriffsschrift. In I. Angelelli (ed.). *Begriffsschrift und andere Aufsätze*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms, Verlag.

- Frege, G., 1892. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100: 25–50.
- Hintikka, J., 1995. *From Dedekind to Gödel*. Dordrecht: Kluwer.
- Husserl, E., 1968. *Logische Untersuchungen*, I Teil. Tübingen: Max Niemeyer, Verlag.
- Japertas, M., 2001. Antirealistiniai argumentai filosofijoje. *Problemos* 59: 61–76.
- Japertas, M., 2005. Frege's ınašas į reikšmės sampratą. *Problemos* 68: 82–91.
- Japertas, M., 2003. Atsakymas į klausimą „Kas yra reikšmės teorija?“. *Logos* 35: 63–75.
- Jourdain, P. E. B., 1913. The development of the theories of mathematical logic and the principles of mathematics. *Quarterly Journal of Pure and Applied Mathematics* 44: 113–128.
- Kreiser, L., 2001. *Gottlob Frege: Leben, Werk, Zeit*. Hamburg: Meiner.
- Kripke, S. A., 2001. *Naming and Necessity*. Twelfth printing. Harvard, Massachusetts: Harvard University Press.
- Kripke, S. A., 2008. Frege's Theory of Sense and Reference: Some Exegetical Notes. *Theoria* 74 (3): 181–218.
- Kripke, S. A., 1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language: An Elementary Exposition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas / redaktorių kolegija: G. Naktinienė (vyr. redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008).
- Long, P.; White, R., 1980. On the Translation of Frege's Bedeutung; A Reply to Dr. Bell. *Analysis* 40 (4): 196–202.
- Losonsky, M., 2006. *Linguistic turns in modern philosophy*. Cambridge University Press.
- Mill, J. S., 1843. *A System of Logic*. 2 vols. London: Parker.
- Ogden, C. K.; Richards, I. A., 1946. *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Oniščik, M., 2003. Šv. Tomo Akviniečio teologinės kalbos reikšmingumas. *Logos* 33: 122–132.
- Reimer, M.; Michaelson, E., 2014. Reference. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Prieiga: <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/reference/>.
- Remeikytė, V., 2002. Sakinių siejimo priemonės lietuvių ir užsienio kalbininkų darbuose. *Kalbotyra* 51 (1): 147–157.
- Rodriguez-Pereyra, G., 2013. The Language of Publication of “Analytic” Philosophy. *Critica* 45 (133): 83–90.
- Russell, B., 1967. Letter to Frege. In J. Van Heijenoort. *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic, 1879–1931*. Vol. 9. Harvard University Press, p. 124–125.
- Searle, J. R., 1958. Proper Names. *Mind* 266 (67): 166–173.
- Soames, S., 2017. The Changing Role of Language in Analytic Philosophy. In Preston, Aaron (Ed.) *Analytic Philosophy: An Interpretive History*. Routledge. Prieiga: http://dornsife.usc.edu/assets/sites/678/docs/Forthcoming_Publications/Soames_The_Changing_Role_of_Language_in_Analytic_Philosophy.pdf.
- Vaitkevičiūtė V., 2001. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas.
- Van Heijenoort, J., 1967. *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic, 1879–1931*. Harvard University Press.
- Weiner, J., 2010. Understanding Frege's Project. In Potter, Michael & Ricketts, Tom (ed.). *The Cambridge Companion to Frege*. Cambridge University Press.

THE RENDERING OF FREGE'S *BEDEUTUNG* AS *REIKŠMĖ* AND AS *NURODYMAS*

Albinas A. Plėšnys, Marius Povilas Šaulauskas

Abstract. This article deals with the problems of understanding and translating the term *Bedeutung* as introduced by Gottlob Frege, which arose in the analytic tradition of philosophy of English-speaking world, and with their solutions in the context of Lithuanian philosophical terminology. Two different approaches in the translation of the term should be distinguished: literal, which pays the biggest importance to the lexical properties of the word within the context of the natural source language, and interpretive. Both approaches emerge at the crossroad of contemporary problems in philosophy of language, mind and science, and choice of one over another demonstrates rather methodological attitude than possible defects in one's translation technique. Thus the development of Lithuanian analytic philosophy is hardly imaginable without the corresponding equivalents in Lithuanian language at hand. Literal translation of *Bedeutung* as *reikšmė* satisfies the needs for being used in both such contexts, where literal English translations, such as *meaning* or *significance* of word *Bedeutung* are used, and where the traditional diachronic standpoint of historiography of philosophy is held. Admitting that the vast majority of texts in contemporary analytic philosophy are written in English we suggest adding a new notion to the Lithuanian philosophical terminology, namely *nurodymas*, as a way to avoid conceptual difficulties and problematic usage of word *referencija*.

Keywords: *Bedeutung*, Frege, translation, philosophy of language, philosophy of mathematics, *nurodymas*

Įteikta 2016.12.02

Priimta spaudai 2017.02.22